

Türk yslamy bilen arap yslamynyň parhy

Category: Edebi makalalar, Filosofiá, Kitapcy, Sözler
написано kitapcy | 25 января, 2025

Türk yslamy bilen arap yslamynyň parhy TÜRK YSLAMY BILEN ARAP YSLAMYNYŇ PARHY

Bir jemgyyet ylym-bilimde, filosofiýada we sungatda beýik şahsyétleri ýetişdirip bilmeýän bolsa, okuw programmasynyň, medeni syýasatyň we döwlet syýasy ugurlarynyň derñelmegi gerek. Jemgyétler ýetişdiren adamlarynyň jeminden ybarattdyr. Başgaça aýdanymyzda, alymlaryň, filosoflaryň, sungat adamlarynyň beýikligi bilen şol jemgyýetiň ösüş derejesiniň arasynda gönüden-göni baglaşyk bar. Ylmy we pelsepewi düşünjede yzagalaklygyň dini düşunjä edýän täsiriniň uludygyny häzirki bolýan jedelli dini we ahlak temalaryna seredibem göz yetirse bolýar. Käbir absurd çekişmeleri dagy mysal getirmäge ejap edýärin. Adamyň esasy hak-hukuklary we azatlyk meselelerinde, aýal-gyzlar bilen baglanyşykly meselelerde, özgelere bolan pikirde din-syýasata goldanyp öñe sürülen pikirler araplaryň jahylyyet döwrüne rehmet okatjak jynsdan. Bulary görüp, müň ýyl öñ türki medeniýetiň bagryndan szzylyp çykan Ymam Agzamlary, Maturidileri, Hoja Ahmet Ýasawylary, Ýunus Emreleri ýada salýaň welin, «hany indi, şol akyl-paýhasa goldanýan, medeni, hemmetaraplaýyn, özboluşly türk din garaýsy?» diýmän durup bolanok.

• ARAPLARDAN ALAN ZADIMYZ YOK

Turuwbaşdan şu kesgitlemäni bereliň: türkleriň dini düşünjesi arap musulmanlygyndan aýry öwrenilmelidir. Araplaryň we

türkleriň medeni gurluşy, durmuşa bolan garaýylary biri-birine doly ters gelerlik derejede tapawutlydyr, özem munuň şeýledigini häzirem görmek kyn däl. Professor İlber Ortaýlynyň aýdyşy ýaly, türkleriň yslama geçmegine araplaryň goşandy ýok. Yslam türk illerinde pars hanedany Samanidleriň döwründe (819-999) ýaýrap başlapdyr. Professor Ahmet Yaşar Ojak şu kesgitlemäni berýär: «Yslamyň Orta Aziýadaky türki jemgyyetleriň arasyна tasawwuf röwsünde girmeginiň sebäbi şu yslam düşündirişiniň mistiki agyrlygynyň bolmagy we şu sosial gatlagyň yslamdan öñki dinleriniň mistiki häsiýeti bilenem baglanyşyklydyr. Yslam Orta Aziýanyň dürli ýerlerine Eýran tasawwuf mekdepleriniň sopulary arkaly ýaýrapdyr.» («Türkler, Türkîye we yslam», A.Ý.Ojak) Ahmet Yaşar Ojak türk taryhynda yslamyň görnüş formalaryny halk yslamy, kitaby-yslam, tekge yslamy, döwlet yslamy (syýasylaşan yslam) ýaly toparlara bölýär. Munuň özi aýratyn ýazgynyň temasydyr.

Parslaryň täsiriniň uly bolandygy abdest (täret), namaz, oraza ýaly başga-da birnäge pars sözlerindenem bilse bolýar. Emma türkleriň teologiýasyny emele getiren hanafylyk we maturidilik shaýy teologiýasy bilen doly çapraz gelýär. Yüzbe-ýüz bolan arap-pars medeniýetleriniň garşysynda öz idenfikasiýalaryny gorap saklamagy türkleriň özboluşly hüý-häsiýetleri bilen baglanyşyklydyr. Yslamdan öñki başga ynançlara bolan hormaty we hoşniýetliliği bilen tanalan türkleriň yslam bilen tanyşmagynyň netijesinde türk muslimanlygy paradigmasy Orta Aziýadan Anadola, Balkan ýurtlaryndan Ýewropa çenli uzap gidýän ümmülmez giňişligi täsiri astyna alypdyr. (Müň ýyllap yslamyň baýdak göterijisi bolan türkleriň hoşniýetlilige esaslanýan muslimanlyk düşünjesiniň aýratyn goralyп saklanmagy gerek. Ýogsam bolmasa, amaldan, çuňlukdan we nepislikden uzak selefi-hanbaly-arapçı fanatizmiň dini wagylarda täsiriniň gün geçdigiçe artýanyny görýärис).

• TÜRK MUSULMANLYGYNÝŇ DÜÝBÜNI TUTUJYLAR

Hanafylyk, maturidilik, ýasawylyk türk-yslam düşünjesiniň düýbünı tutujy unsurlardyr. Amalda Ymam Agzam Ebu Hanyfa,

ygtykatda Ymam Maturidi, tasawwuf düşünjesinde Hoja Ahmet Ýasawy türk muslimanlygynyň merkezine akyl-paýhasy, ylymbilimi we ahlagy ornaşdyrypdyr.

Maturidi ýazan döwründe deň bolmadyk “Kitabü-t-Töwhid” eserinde “adam tebigaty biri-birine utgaşykly närseleri bir ýere jemleýän, tebigaty biri-birine tersleri-de aýyl-saýyl etme melekesine eýe akyl-paýhasyň kömegi arkaly nakyla mätäçlik duýmazdan daşarky dünýäden hereket etmek bilen Allatagalany bilibiler. Çünkü Allanyň birdigine wakyf bolmagyň, Oňa we Onuň ilçilerine iman etmegiň ýoly, akyl içtihadыndan we pikir ýöretmekden geçýär” diýýär.

Akyl-paýhasyň we pikir ýöretmeginiň ýok ýerinde din agsaýar, ruhany synplary emele gelýär, akyl-paýhasa, zemine-zamana çapraz garaýış höküm sürüp başlaýar. Maturidi muny iň gowy gören teologlardandyr, onuň pikiriçe fizika ugrunda bolşy ýaly metafizika ugrunda-da akyl-paýhas serişdedir we maglumaty öndürüji güýçdir. Şol ölçegde akyl etmek ahlakly bolmagy-da talap edýär, şeýle-de ýagşylyklar we ýamanlyklar özi bilen tanalýar. Maturidi taklıdi ret edýär we diniň deliller bilen bilinmeginiň gerekdigiň üstünde durýar. Tapawutlylyklaryň, jedelleriň arasynda adamyň sözünüň we ynanjynyň doğrudygyny paýhasly deliller bilen orta goýulmagynyň gerekdigi, tersine bolanda taklıdiň muny oñarmajakdygyny aýdýar: «Adama akyl-paýhasyny ulanmazlygy aýdyp, dürtgüläp duran şeýtany was-wasydyr. Çünkü şeýtan adamy aklynyň semeresinden saklaýar. Şuny biliň ki, akyl-paýhasy ulanmaga päsgel berýän şeýtanyň was-wasysy we işidir.”

Aýşe SUJU.

«SÖZCÜ» gazeti, 12.09.2022 ý. Edebi makalalar